

ний, в центрі яких знаходиться авторське свідомість, дозволяє глибше проникнути в систему духовно-практичного відношення людини до світу в епоху давньоруського середньовіччя.

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Ф. Й. ЛУЦЬКА, В. К. МАЗМАНЬЯНЦ

БІБЛІОТЕКА С. ЯВОРСЬКОГО У КНИЖКОВИХ ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Стефан Яворський був видатним представником вітчизняної духовної культури — філософом, поетом, оратором, теологом, професором Києво-Могилянської академії, протектором Московської слов'яно-греко-латинської академії. Його діяльність лишила помітний історичний слід у багатьох галузях культурного життя українського і російського народів XVII — початку XVIII ст.

Народився Яворський 1658 року в містечку Явір на Галичині (нині — Львівська область), його дитячі роки минули у селі Красилівка поблизу Ніжина (нині — Чернігівська область). Прослухавши курс наук у Києво-Могилянській академії, він, за порадою свого покровителя Варлаама Ясинського — майбутнього митрополита Київського, виїздить до Польщі для продовження освіти.

Після повернення до Києва в 1690 році Яворський — професор Києво-Могилянської академії. Тут він протягом восьми років викладав поетику, риторику, філософію, богослов'я.

У 1700 р. під час перебування в Москві у справах Київської митрополії Яворський так вразив Петра I своїм витонченим красномовством, що відразу ж був посвячений у сан митрополита Рязанського та Муромського. Після смерті патріарха Адріана він з волі Петра I став доглядачем патріаршого престолу, а пізніше — головою Синоду й протектором Московської слов'яно-греко-латинської академії. Адміністративна діяльність, до якої Яворський не мав потягу, гнітила його. За своєю натурою він був скоріше кабінетним ученим, книжником, поетом.

Стефан Яворський мав багату як на ті часи бібліотеку, яку він почав збирати ще в юнацькі роки, в період навчання у Києві, а потім у Польщі. Про це свідчать написи на деяких книжках, де зафіксовано дати й місця їх придбання. Крім того, за свідченням єзуїта Франциска Еміліана, в січні 1702 року Яворському пощастило придбати бібліотеку ректора Московської слов'яно-греко-латинської академії Палладія Роговського, вивезену з Рима. Вона налічувала близько 500 книжок і рукописів¹.

Бібліотека Яворського у першій чверті XVIII ст. була шостою за величиною (після зібрань Голіцина, Петра I, Брюса та ін.²) серед приватних бібліотек Росії. Згідно з каталогами, опублікованими С. І. Масловим, вона налічувала 609 книжок і рукописів³. Бібліотека ця переїздила разом із своїм власником із Києва до Москви, з Москви до Петербурга, а звідти — знову до Москви. Книжки, за свідченням Яворського, були його гордістю, втіхою, розрадою у скорботах і найціннішим скарбом «паче тисящ золота и сребра дражайшее».

¹ Маслов С. И. Библиотека Стефана Яворского. — Киев, 1914. — С. 23.

² Луппов С. П. Книга в России в первой четверти XVIII века. — Л., 1973. — С. 249—252.

³ Маслов С. И. Цит. кн. — С. 26.

Тяжко захворівши у 1721 році і відчуваючи наближення смерті, Яворський склав офіційний «Тестамент», у якому заповів свою бібліотеку заснованому ним у Ніжині монастирю, що дістав назву Богородичин Назарет. Цей монастир Яворський мріяв перетворити на вчений колегіум на зразок Києво-Могилянської академії. У своєму «Тестаменті» він дає докладні вказівки щодо зберігання книжок і користування ними. Завершуються ці вказівки страшною погрозою тим, хто намірється нечесно присвоїти якусь із них: «Аще бы кто дерзнул от сих книг какую-либудь (Sic!) себе присвоити, или даровати кому, или продати, или тайно восхитити, или инѣм некѣим образомъ и случаемъ отъ того монастыря Нежинского удалити и отчуждити, на такомъ да будетъ клятва святыхъ седми вселенскихъ соборовъ и от моего смиренія неблагословеніе и да будетъ проклятъ, анафема!».

Однак ніжинська монастирська братія не виправдала сподівань Яворського: гроші, які він переказав монастирю разом із книгами (як скаржився пізніше Яворський), вони швидко розтринькали «на свои избытки, помпы, пированія, вина венгерскія и волоскія, цуги, шари, кареты и прочая». Що ж до бібліотеки, то вона мало цікавила монахів, і протягом майже десяти років (з 1722 до 1732) книги лежали там мертвим вантажем.

Тим часом у Харкові 1726 року при Покровському монастирі було відкрито Слов'яно-греко-латинську школу, згодом перейменовану в колегіум. Засновник її — вихованець Києво-Могилянської академії Епіфаній Тихорський, який був перед тим архімандритом ніжинського Богородичино Назарета, — безперечно, знав, що Яворський заповів цьому монастирю свою бібліотеку, яка не мала там належного використання. Мабуть, саме він і подав ідею про передання цієї бібліотеки у щойно засновану Харківську школу. Досифей Богданович-Любимський — наступник Епіфанія Тихорського — взявся за цю справу більш енергійно й порушив клопотання про передання книг у Харків.

10 вересня 1731 р., завдяки активній підтримці Феофана Прокоповича, імператриця Анна Іоаннівна підписала указ, згідно з яким бібліотека Яворського приєднувалася до книжкових фондів Харківської школи. 15 вересня 1731 р. Прокопович ознайомив з цим указом Синод, який 29 вересня 1731 р. видав розпорядження негайно перевезти книжки Яворського до Харкова.

Кожна книжка з бібліотеки Яворського на внутрішньому боці обкладинки або на звороті титульного аркуша має латинський напис: «Згідно з указом Августійшої імператриці Російської Анни після кончини блаженної пам'яті Стефана Яворського, митрополита Рязанського і Муромського, клопотаннями світлішого архимандрита Білгородського і Обоянського Досифея цю книгу передано бібліотеці Харківського колегіуму. Року 1732». Однак, мабуть, не всі книжки Стефана Яворського дійшли до Харківського колегіуму. За одними відомостями туди прибуло 327 книжок, за іншими — 273⁴.

Після того, як 1805 року у Харкові було засновано університет, який став центром науки, освіти й культури на всій Лівобережній Україні, колегіум втратив своє колишнє значення і перетворився на звичайну духовну семінарію. Після Жовтневої революції вона припинила своє існування.

Ще коли книги Яворського були у Харківській духовній семінарії, їх вивченням займався С. І. Маслов, який видав уже згадуване нами дослідження «Библиотека Стефана Яворского», побудоване на матеріалах доповідей, читаних ним в «Історичному товаристві Нестора-літописця». Однак у своїй праці Маслов наводить старі каталоги, які стосуються ще початку XVIII ст. і тому, зрозуміло, не відповідають сучасним

⁴ Там же.— С. 63.— Прим. І.

науковим вимогам: в них часто не вказуються автор, точна назва книги, її вихідні дані.

Після Маслова історією бібліотеки Яворського довго ніхто не займався, доля її вважалась невідомою. Вчені-книгознавці припускалися навіть думки, що вона безслідно зникла. У дослідженні І. Я. Каганова, присвяченому бібліотеці Харківського колегіуму та українській книзі XVI—XVII ст., про бібліотеку Яворського нічого не сказано.

Згодом у журналі «Радянське літературознавство» (1957, № 1) з'явилася стаття академіка АН УРСР О. І. Білецького, де він, зокрема, нагадав українським філологам і книгознавцям про необхідність зведення в єдиний фонд і наукового описання того, що збереглося від славнозвісної бібліотеки Яворського.

Довідавшись з названої статті про те, що ця бібліотека перебуває десь у Харкові, одна з авторок цього повідомлення — В. К. Мазманьянц, тоді вчений секретар ЦНБ Харківського університету — одразу ж узялась за перегляд книжок, що свого часу надійшли до університетської бібліотеки з духовної семінарії. Пошуки увінчалися успіхом. У фонді стародруків ЦНБ ХДУ було виявлено 245 книжок з бібліотеки Яворського. Майже на кожній з них є цитований вище напис про передавання її до Харківського колегіуму згідно з указом імператриці Анни. У поодиноких випадках цього напису немає, однак стоїть власноручний підпис Яворського. Що ж стосується рукописів, які належали Яворському, то їх, на жаль, у бібліотеці ХДУ відшукати не вдалося.

Довгий час лишалося невідомим, як саме, ким і коли книжки Яворського були передані Харківському університетові. Відповідь на ці питання нещодавно дав Є. Кончин, якому пощастило відшукати в Центральному державному архіві РРФСР звіт про діяльність Музейного відділу Наркомосу республіки з 15 червня по 1 липня 1919 р. У звіті йдеться про те, що емісари Музейного відділу Мамуровський і Арсенєв у важкі для нашої країни часи були відряджені до Харкова для врятування культурних цінностей. Саме вони й знайшли в семінарії книжки з бібліотеки Яворського і передали їх до університету⁵.

Ці книжки тепер зібрано воедино, виділено в окремий фонд. Розпочалося їх детальне вивчення, в якому беруть участь і автори даного повідомлення. Найближчим часом сподіваємось завершити наукове описання знайденої бібліотеки, що, можливо, послужить своєрідним додатком до повного зібрання філософських творів Яворського, яке нині готується до друку.

Протягом останніх років у Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка виявлено ще 50 книг із зібрання Яворського. Серед них більшість становлять книжки, написані польською і старослов'янською мовами, латиномовних майже немає. Тут вони теж виділені в окремий фонд, здійснено їх технічну обробку, упорядковано картотеку. Описання цих книжок внесено в перспективний план роботи відділу рідкісної книги і стародруків зазначеної бібліотеки. Керує цією роботою завідуючий відділом І. Я. Лосієвський.

Що ж стосується університетської бібліотеки, то там переважна більшість книжок (понад 70 відсотків) — латиномовні (з них п'ять греко-латинських і одна вірмено-латинська).

Загалом же бібліотека Яворського колись налічувала 73 відсотки книг, написаних латинською мовою, 12 відсотків — польською й 15 відсотків — старослов'янською. Значну частину їх було видано в XVI—XVII ст. у Німеччині, Польщі, Франції, Англії, Італії, Голландії, Бельгії, Швейцарії, Чехії. Серед книжок, видрукованих старослов'янською мовою — твори Симеона Полоцького, Дмитра Ростовського, Лазаря Барановича, Інокентія Гізеля, Феофана Прокоповича та ін.

⁵ Кончин Е. Тайник в подземелье // Сов. культура.— 1985.— 12 марта.

За галузями знання — це книжки Святого письма, твори «отців церкви» (Августина, Тертуліана, Йоанна Златоуста, Григорія Богослова та ін.), богослов'я моральне й полемічне, проповідницька література, де представлені переважно польські автори. Чимало книжок з історії (церковної і громадянської), філософії, логіки (зокрема «Метафізика» Арістотеля; Курс загальної філософії, читаний в Оломоуцькому університеті, видання 1622 року; Курс загальної філософії Лонгіна; твір Діогена Лаєрського «Про життя і звичаї філософів» 1556 р. видання та ін.), з природознавства, географії, медицини. Є також література з педагогіки (Ян Амос Коменський, книжка *Paedagogus christianus*) і численні трактати та практичні посібники з ораторського мистецтва.

Художня література світського характеру репрезентована здебільшого античними авторами, серед яких — Гомер, Езоп, Есхіл, Софокл, Евріпід, Ціцерон, Лівій, Сенека, Плутарх, Клавдіан. Сюди слід приєднати й численні збірки сентенцій, байок, анекдотів (поміж них славновісна збірка Еразма Роттердамського *Aprophthegmata*). Філологічні науки представлені словником Калепіна — видатного лексикографа епохи Відродження, укладача одинадцятимовного словника, рукописним латино-польсько-грецьким словником Г. Кнапського (який, на жаль, не зберігся) і «Лексиконом трязычным» Федора Полікарпова, де автор висловлює подяку Яворському за поради й підтримку в упорядкуванні та виданні словника.

На сторінках книжок фонду Яворського є багато написів, нотаток, позначок — як на полях (так звані маргіналиї), так і під текстом. Ці написи містять різні уточнення, пояснення, роздуми над прочитаним, критичні зауваження. У декількох книжках знайдено аркуші паперу з рукописними текстами, у тім числі й віршованими. З нотаток і позначок, зроблених рукою Яворського, видно, що він цікавився історією слов'ян, походженням ересей, медициною, релігійною поезією, ораторським мистецтвом. Трапляються і написи й позначки, зроблені в різні часи різними особами, адже книжки побували в руках багатьох поколінь читачів.

Зібрана література давала Яворському матеріал для власних творів. Так, на основі богословських трактатів Бекана і Белларміна побудовано його твір «Камінь віри». У проповідях Яворського часто подіються цитати з книжок, що входили до складу його бібліотеки.

Вивчення цієї бібліотеки допоможе нам краще зрозуміти деякі особливості світогляду її власника, його інтереси, нахили, уподобання, а також встановити, які джерела він використав у своїй літературній, філософській і проповідницькій діяльності. Крім того, це — додаткове джерело відомостей про те, з якими країнами тогочасна Росія підтримувала наукові та культурні зв'язки.

Яворський, даруючи свою бібліотеку Ніжинському монастирю, на початку укладеного ним каталогу вмістив власноручно написану елегію, яку назвав «Слізне з книгами прощання». Елегія ця, написана прекрасними латинськими віршами, була, за словами П. Н. Беркова, першим бібліографічним твором у Росії. Текст її наводився у багатьох тогочасних поетиках як зразок елегійного жанру. Її неодноразово перекладали (і не тільки російською, а навіть і старогрецькою мовою). 1928 року Миколою Зеровим було здійснено український переклад цієї елегії, яка починається такими словами:

В путь вирушайте, книжки, що часто гортав я і пестив,
В путь, мое сяйво, ідіть! Втіхо й окрасо моя!
Іншим, щасливішим душам поживою будьте однині,
інші блаженні серця нектаром вашим поїть!

Побажання Яворського здійснилося. Книжки з його бібліотеки стали в пригоді багатьом видатним людям: Григорію Сковороді, який був викладачем Харківського колегіуму, Миколі Гнедичу, що навчався там

в юнацькі роки, професорам Харківського університету О. О. Потебні, М. Ф. Сумцову, О. І. Білецькому та ін. І нині вони служать новим поколінням учених, студентів, усім, хто цікавиться історією культури, філософії, літератури.

* * *

Бібліотека Стефана Яворського — видаючогося філософа, писателя, оратора, поета, теолога конца XVII — начала XVIII вв. — в своє время занимала шестое место по количеству книг среди частных собраний России. Завещанная Нежинскому монастырю, она впоследствии была передана Харьковскому коллегиуму. Дальнейшая судьба библиотеки Яворского оставалась неизвестной. Специалисты-книговеды считали, что она бесследно исчезла.

Ныне в Центральной научной библиотеке Харьковского госуниверситета найдено 245 книг из собрания Яворского, еще 50 обнаружено в Харьковской государственной научной библиотеке им. В. Г. Короленко. Книги выделены в отдельный фонд, составлена картотека, осуществляется их изучение. Завершающееся ныне описание библиотеки послужит дополнением к собранию философских сочинений Яворского.

Изучение найденной библиотеки поможет лучше понять некоторые особенности мировоззрения Яворского, его интересы, склонности, увлечения и установить, какие источники он использовал в своей философской, литературной и просветительской деятельности.

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

(Закінчення. Початок — на стор. 65).

Ряд доповідей (В. М. Нелепа, В. С. Савчука, С. Г. Стеценка) було присвячено критичному аналізу буржуазних підходів до розв'язання глобальних проблем: проектів «нового міжнародного порядку»; спроб розв'язання енергетично-сировинної, демографічної і продовольчої проблем; концепцій, що висувають неприйнятні пропозиції щодо відмови національних держав від суверенітету на їх природні ресурси і щодо переходу до так званого «функціонального суверенітету»; доктрин, які покладають надію на реакційні проекти геополітики, програми створення «всесвітнього уряду», здатного, нібито, впоратися з проблемами взаємовідносин двох світів — «багатій Півночі» і «бідного Півдня»; теорій «революції світової солідарності», прихильники яких виступають з вимогою всебічного контролю з боку розвинутих капіталістичних країн над країнами, що розвиваються, та інших технократичних утопій.

Великий інтерес викликала доповідь, зроблена на завершення семінару «Збереження миру як найважливіша глобальна

проблема сучасності» (А. М. Вербіло), в якій на основі лєнінського вчення про війну і мир було піддано критиці концепції буржуазних футурологів і політологів про «виживання» в ядерну добу, «обмежену ядерну війну», «філософію залякування» і показано шляхи відвернення світової термоядерної війни, збереження і зміцнення миру.

Завершилась конференція роботою Круглого столу на тему «НТР і ідеологічна боротьба», де було продовжено дискусії з основних глобальних проблем сучасності і розглянуто практичні питання вдосконалення ідеологічної роботи у сферах науково-теоретичної, пропагандистської та агітаційно-масової діяльності.

Конференція ухвалила рішення спрямувати роботу дослідницьких колективів економістів, філософів, соціологів і психологів у рамках методологічних семінарів на висвітлення актуальної науково-практичної проблеми сучасності «Активізація людського фактора і піднесення ефективності суспільного виробництва».

В. Х. АРУТЮНОВ, М. М. МОСУНОВ

Філософська думка

4 1986

Філософська думка

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ АН УРСР

Заснований 1927 року ● Виходить 1 раз на 2 місяці

№ 4 липень — серпень 1986

Київ Наукова думка

З М І С Т

XXVII з'їзд КПРС і актуальні питання філософських наук

Розробку проблем матеріалістичної діалектики — на рівень вимог сучасності 3

Соціальні і філософські проблеми прискорення науково-технічного прогресу

Омельченко О. Ф. Кадрове питання і методи оцінювання якостей працівника 13

Теоретичні проблеми вдосконалення соціалізму

Тарасенко В. І. Пияцтво і алкоголізм як антиподи соціалістичного способу життя 22

Світглядні аспекти матеріалістичної діалектики

Культура і цивілізація (Круглий стіл науковців Інституту філософії АН УРСР, Вищої партшколи при ЦК Компартії України, редакції журналу «Філософська думка». Закінчення) 32
Крисаченко В. С. Творчий метод Ч. Дарвіна 48

Логіка, філософія і методологія науки

Нарський І. С. (Москва). Гегель і проблеми логіки наукового дослідження XX ст. 57

З історії вітчизняної філософії

Прибутко П. С. В. В. Берві-Флеровський про війну і мир та їх роль в історії суспільства 66
Парахонський Б. О. Семантика комунікативних зв'язків у «Слові о полку Ігоревім» 73

Наукові повідомлення

Луцька Ф. Й. (Харків), Мазманьянц В. К. (Харків). Бібліотека С. Яворського у книжкових фондах Харківського університету 82

Критика буржуазної ідеології

Видрін Д. Г. Споживацька сутність буржуазних соціологічних концепцій щастя 87

Роздуми над книгою

Бистрицький О. К., Кошарний С. О. Проблеми герменевтики в світлі філософії марксизму 95
Кримський С. Б. Міждисциплінарні проблеми розвитку праці в антропогенезі 107

Наукове життя

Бекешкіна І. Е., Клягін М. В., І. Б. Рябушкіна. Актуальні проблеми історичного матеріалізму: обговорення сучасного стану і перспектив розвитку 110
Горський В. С. Справа великих слов'янських просвітників 117
Засідання Наукової ради АН УРСР «Філософські та соціальні проблеми науки і техніки» 120

Рецензії

Логінова Г. І., Сластенко Є. Ф. Дослідження проблем смислу життя людини 122
Пашук А. І. (Львів). Ідеологія раннього Просвітництва у вітчизняному історико-філософському процесі XVII—XVIII ст. 123
Стеценко Л. М. Творчий метод соціалістичного мистецтва 125

Резюме англійською мовою

Наші автори 127

3-тя стор. обкл.